

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ УКРАЇНИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Зовнішньополітична підтримка часто є необхідною запорукою для здобуття та утвердження державності певної нації. При цьому важливо мати сформований образ держави в національному дискурсі. Звідси видається важливим простежити еволюцію образу України в інтелектуальному дискурсі однієї з наймогутніших країн світу, а саме Великої Британії, протягом Першої світової війни. У статті досліджується зміна уявлень британських інтелектуалів про Україну під впливом різних, передусім геополітичних, факторів та дається загальна оцінка стану їхньої обізнаності з українською проблематикою.

Ключові слова: Велика Британія, Перша світова війна, образ України, Дж. Раффалович, В. Степанківський, А. Тойнбі, Р. Сетон-Вотсон.

Andrii Mikheiev

THE EVOLUTION OF UKRAINE'S IMAGE IN GREAT BRITAIN DURING THE FIRST WORLD WAR

Every nation needs an external assistance if it hopes to gain and build its own state. However, such support is not possible without some well-formed image of this country or territory in the intellectual and political circles of the state that demonstrates nation fighting for independence. Therefore, it seems important to trace the evolution of Ukraine's image in the intellectual discourse of one of the most powerful countries in the world, namely the United Kingdom. The article deals with the evolution of the image of Ukraine in the intellectual discourse of the British Empire during the First World War. The analysis is based upon a wide range of English-language sources, primarily scientific works of English-speaking intellectuals of the British Empire of that time, who tried to analyse the current situation in Central and Eastern Europe (J. Raffalovich, A. Toynbee, R. Seton-Watson) and also Ukrainian emigrants, who wanted to inform British public with the Ukrainian vision of events (V. Stepankivsky). All this happened against the backdrop of the attempts of the representatives of the Ukrainian national liberation movement to convey their position to the world, as well as the competition of other states and politically ideological concepts for the right to control Ukrainian lands. Changes in the perceptions of the British intellectuals about Ukraine are influenced by various geopolitical factors, and a general assessment of the awareness of the British elites about the Ukrainian issue is made.

Key words: Great Britain, First World War, image of Ukraine, J. Raffalovich, V. Stepankivsky, A. Toynbee, R. Seton-Watson.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Міхеєв А., 2020

Перша світова війна, що спалахнула у серпні 1914 р., сприяла активізації інтересу британських інтелектуалів до Центральної та Східної Європи. Однак геополітичний розклад на міжнародній арені вносив свої корективи. Британія була союзником Російської імперії по Антанті, а отже, змушена була поділяти її погляди на становище підлеглих народів, а також утримуватися від критики внутрішньої політики Росії, принаймні на офіційному рівні. Разом з тим поневолені народи Австро-Угорської монархії, навпаки, могли розраховувати на всебічну підтримку держав Антанти у боротьбі проти Габсбургів. Українці, територіально поділені між двома ворогуючими сторонами, опинилися у двійчастому стані:

британці були не в змозі підтримувати національно-визвольний рух українців Російської імперії, однак не мали жодних причин не сприяти такому самому рухові українців Галичини.

В історіографії вже мали місце спроби простежити формування образу України в англomовному дискурсі. Серед вітчизняних дослідників виокремимо наукові статті І. Борщака (Borschak E., 1931. 138 с.), О. Середи (Середи О., 1999. 38 с.), інформативні розвідки про українську справу у Великій Британії Р. Сироти (Сирота Р., 2006, 6 с.; Сирота Р. 2003, 293 с.), розгляд В. Головченка та В. Солдатенка українського питання у контексті геополітичного протистояння провідних держав світу (Головченко В.І., Солдатенко В.Ф., 2009. 448 с.). Найповніше до висвітлення саме

українського питання в британському дискурсі підійшов англійський дослідник Д. Сондерс (Saunders D. 1988. 68 р.). Але не всі аспекти зазначеної проблематики належно висвітлені.

Метою статті є розгляд еволюції образу України в інтелектуальному дискурсі Британської імперії під час Першої світової війни: від її початку влітку 1914 р. до дати виходу України з війни, а саме до підписання делегацією Української народної республіки Берестейського мирного договору з країнами Четверного союзу в лютому 1918 р. Для цього розглянуто публіцистичні та наукові праці як деяких українських емігрантів, що перебували в цей час на території Сполученого Королівства (Володимир Степанківський), так і власне британських інтелектуалів, які у своїх працях торкалися проблем, пов'язаних з Україною (Джордж Раффалович, Арнольд Тойнбі, Роберт Сітон-Вотсон); проаналізовано вплив, що мали ці ідеї на британський політикум і суспільну думку.

Враховуючи, що тема розвідки потребує використання англійських джерел, варто зазначити принципи їх авторського перекладу. Через те, що в англійській літературі того часу термін "Russian" зазвичай вживається і щодо сучасної Росії, і щодо періоду Київської Русі, для уникнення плутанини я свідомо перекладав "Russia", "Russian" та "Russians" як «Русь», «руський» та «русини» — якщо йдеться про добу історії Київської Русі; але як «російський» та «росіяни» — якщо мовиться про історію Московського князівства чи Російської імперії. "Little Russia", "Little Russian", "Little Russians" перекладаються як «Малоросія», «малоросійський», «малороси» відповідно. У британських текстах трапляються латинізовані варіанти "Ruthenia", "Ruthenian" і "Ruthenians", насамперед коли йдеться про Галичину та її українське населення. Такі варіанти за українською історіографічною традицією також перекладаються як «Русь», «руський» та «русини», проте із британським відповідником у квадратних дужках. У суміжних та дискусійних випадках, а також у ситуаціях, коли англійський оригінал викликає різночитання, так само подаватиметься цитата з оригіналу у квадратних дужках.

Напередодні Першої світової війни у Великій Британії значно активізувалася проукраїнська агітація. Одним із найактивніших пропагандистів української справи був Джордж Раффалович (1880–1958). Він народився у Франції в родині французької та єврей-банкіра, який походив з Одеси. У 1906 р. переїхав до Англії, в 1910 р. отримав британське підданство. На певний час зійшовся з відомим містиком Алістером Кроулі та його орденом, пробував писати фантастичні повісті та романи, однак згодом зацікавився міжнародними відносинами, а найбільше українським питанням, і став чи не найбільшим його

популяризатором у Великій Британії. У 1914 р. Дж. Раффалович відвідав Галичину, де ближче ознайомився з українським національно-визвольним рухом в Австро-Угорщині. Виходом Першої світової війни застав його саме там, через що виникли певні логістичні проблеми у в'їзді до Англії. Утім, одразу ж по поверненні додому у вересні 1914 р. Дж. Раффалович продовжив публікувати статті про Україну у британських виданнях (Рахманний Р., 1963. С. 117–119).

Отримавши новини з фронту про окупацію Галичини російськими військами та про жорстке придушення там українського національного руху, Дж. Раффалович, однак, змушений був утримуватися від жорстких оцінок такої політики і натомість висловлював сподівання, що «більш ліберальна Росія» проводитиме зваженішу політику щодо українців. Він закликав Британію зробити «м'який, але наполегливий натяк нашому Союзникові, що він, можливо, здійснив невірний розрахунок щодо українців», адже «українське воз'єднання (тобто об'єднання території австрійської та російської України) принесе більше користі, якщо буде здійснене в атмосфері терпимості» (Raffalovich G., 1914. P. 484).

Однак поступово Дж. Раффалович позбувався ілюзій. У січні 1915 р. він зауважив: «Що українці справді потребують, так це дружнього державного діяча з двома мільйонами багнетів за його спиною» (Raffalovich G., 1915. P. 290). Проте повернути увагу впливового державного діяча виявилось справою набагато важчою, ніж просто інформувати читачів про Україну в недільній пресі.

У 1915 р. Дж. Раффалович виступив у ролі перекладача праці Михайла Грушевського під назвою «Історична еволюція української проблеми» (Hrushevsky M., 1914. P. 53). Ця праця, написана ще до війни російською мовою, була спочатку розрахована для публікації в одному з англійських періодичних видань, проте не була там опублікована, а натомість вийшла французькою мовою у лозаннському журналі «La revue politique internationale» наприкінці 1914 р. У наступному ж році за кошти Спілки визволення України планувалося видати друком англійське та німецьке видання цієї праці (Hrushevsky M. 1915. P. 59). З метою її перекладу з французької на англійську звернулися саме до Дж. Раффаловича, адже він, по-перше, на рівні носія знав французьку, а по-друге, був добре обізнаний з українським питанням. У передмові до лондонського видання Дж. Раффалович повторює висловлені ним раніше сподівання на лібералізацію політики Російської імперії щодо українців. За його словами, «всі російські ліберали, за винятком декількох т. зв. демократів, сьогодні усвідомлюють необхідність вирішення української проблеми, як тільки війна буде завершена, в щирому, чесному і сміливому ключі» (Ibid. P. 3).

Сама праця загалом повторює відомі тези М. Грушевського щодо історії українського народу. Він вказує, що протягом VI–VIII ст. н. е. території України були заселені слов'янами, серед яких поступово відокремилася східнослов'янська гілка, і «саме від них походять справжні українці» [it is from them that the real Ukrainians are descended] (Ibid. P. 7). Ці східні слов'яни осіли між Дніпром, Бугом та Дністром і поступово сформували власну державу з центром у Києві. Поволі ця держава розширювалася на північ і схід, і саме звідти починається російська державність. Монгольська навала 1240 р. призвела до занепаду Києва, однак українська державність ще протягом ста років існувала у формі Галицько-Волинського князівства. Зрештою українські землі були поділені між Польщею та Литвою, а в XVI–XVII ст. почалося українське відродження [the Ukrainian Renaissance], що найяскравіше проявилось у козацькому русі, який привів до широкого антипольського повстання в 1648 р. і створення української козацької держави. У 1654 р. українські козаки під проводом Б. Хмельницького змушені були укласти договір з Московським царством, однак умови цього договору були прописані так невизначено, що кожна сторона трактувала його на свій лад. Урешті-решт це дало привід Москві все далі й далі обмежувати козацьку автономію. Зрештою територія України була розділена між Росією та Польщею, потім між Росією та Австрією, а козацька автономія повністю скасована (Ibid. P. 9–38). Оповідуючи про сучасний стан українського національного руху, М. Грушевський скаржить на переслідування з боку властей Російської імперії, які жорстко придушують будь-які прояви українського «сепаратизму». Ситуація в Галичині дещо краща, однак там українці стикаються з активною протидією поляків. Попри це, М. Грушевський сподівається, що велика війна призведе до «радикальної трансформації умов існування багатьох пригноблених народів і вирішення багатьох проблем» (Ibid. P. 51). І хоча вже у наступному абзаці автор висловлює певні сумніви щодо можливості повного вирішення саме української проблеми, він, утім, вірить, що війна зумовить певні позитивні зрушення, а якщо цього не станеться, то українське питання залишиться «джерелом нових спазмів, не менш жахливих за сьгоднішні» [a source of new convulsions, not less terrible than those of today] (Ibid.).

Ще одним активним проукраїнським діячем у Великобританії був Володимир Степанківський (1885–1957) — уродженець Східного Поділля, член РУП, а потім УСДРП, який, рятуючись від переслідувань російської влади в 1907 р. емігрував до Женеви, потім перебрався до Парижа і зрештою в 1911 р. — до Великої Британії, де встановив зв'язки з посольством Австро-Угорщини й почав активну видавничу діяльність з метою оз-

найомлення британської публіки про стан справ в Україні (Жук А., 1964. 90 с.). На початку 1914 р. він оприлюднив у Лондоні дві брошури — «Російський план захопити Галичину (Австрійську Русь)» (Stepankowsky V., 1914. 34 p.) та «Руське питання. Розкриття» (Stepankowsky V., 1914. 27 p.), де викривав русифікаторську політику Російської імперії та її загарбницькі плани стосовно Галичини. У праці «Російський план захопити Галичину (Австрійську Русь)» автор намагається пояснити британській публіці різницю між термінами «росіяни» [Russians] та «русини» [Ruthenians]. Він вказує на неправдиві твердження російської офіційної історичної науки, нібито Росія веде свої витоки з часів Київської Русі. На думку автора, Росія, на відміну від України, жодним чином не є дотичною до Київської Русі, а походить від Московського князівства, тому її претензії на населення Галичини є необґрунтованими. Російська ж мова відрізняється від «русської» так, як італійська від французької (Stepankowsky W., 1914. P. 22). Російська імперія прагне захопити Галичину ще й тому, що вона займає вигідне географічне положення і зрештою може слугувати плацдармом для захоплення Балкан та Константинополя. Також це має на меті придушити український національний рух у Галичині, який інакше буде активізувати рух українців і в самій Росії (Ibid. P. 9–11). Отже, автор намагався переконати британську публіку не потурати російським імперським амбіціям, які врешті-решт можуть становити загрозу самій Великій Британії. Загалом у цьому памфлеті є прагнення використати традиційні антиросійські настрої значної частини британської публіки. Утім, слід зазначити, що тут відчутна сильна проавстрійська симпатія автора, що, зважаючи на ворожі стосунки Великої Британії з німецько-австрійським блоком, аж надто кидалася в очі й могла нашкочити українській справі. Це було однією з причин, чому Дж. Раффалович, який краще розумів настрої жителів Британії, негативно поставився до видання цієї розвідки (Saunders D., 1988. P. 53).

Така публіцистична активність привела до того, що про Україну почали говорити навіть у британському парламенті, зокрема в Палаті представників. Як-от, у лютому 1915 р. один із її депутатів Джозеф Кінг поцікавився у представника міністерства закордонних справ, чи плани Росії надати автономію Польщі означають також можливість надання автономії українському населенню, а інший депутат Альмерік Пажет (депутат від Кембріджу) цікавився долею митрополита Андрея Шептицького, арештованого російською окупаційною владою в Галичині (Ibid. P. 58). Найімовірніше, що обидва були ознайомлені з українським питанням через Дж. Раффаловича. Зокрема, А. Пажет був одним із тих, хто супроводжував останнього у його поїздки до Галичини

влітку 1914 р. (Ibid). Дж. Кінг був одним із найзапекліших противників війни у британському парламенті, тому його проукраїнські симпатії слугували більш глобальній меті виходу Британії з війни, а для цього треба було поставити під сумнів саму ідею британсько-російського союзу. Протягом 1915–1916 рр. Дж. Кінг вів переписку із Дж. Раффаловичем і неодноразово привертая увагу до українського питання, зокрема у розмові з британським міністром колоній (the Colonial Secretary) Бонаром Лоу. Зрештою ця активність так розлютила британський уряд, що той вирішив почати проти нього кримінальне переслідування за нібито розголошення у листі до Дж. Раффаловича військової інформації, яка була державною таємницею. І хоч повністю вина Дж. Кінга не була доведена, його оштрафували на 100 фунтів стерлінгів і 25 гіней (Ibid. P. 59).

Загалом після початку Першої світової війни проукраїнська агітація у Великій Британії значно ускладнилася, адже всі ті, хто активно виступав проти Росії, могли бути запідозрені як німецькі чи австро-угорські шпигуни. І тінь таких підозр торкнулася Дж. Раффаловича та В. Степанківського. У цих умовах останній ще на початку війни вирішив виїхати до нейтральної Швейцарії, а саме Лозанни, звідки було більше можливостей заявляти світові про Україну. Дж. Раффалович ще близько року пробув у Британії, але потім також вирішив залишити цю країну й виїхав до Сполучених Штатів Америки, де, утім, продовжив активно цікавитися українським питанням (Ibid. P. 55).

Незважаючи на це, спалах Першої світової війни сприяв активізації інтересу власне британських інтелектуалів до проблеми Центрально-Східної Європи. Якщо раніше ця частина світу, попри певну географічну близькість до Великої Британії, практично не входила до сфери її зовнішньополітичних інтересів і, відповідно, не збуджувала великої цікавості, то тепер стало конче важливо зрозуміти процеси, які там відбуваються, з метою скористатися ними у війні проти Центральних держав. Найбільше уваги стали приділяти пригнобленим націям Австро-Угорщини, чий національно-визвольний рух можна було використати для підризу єдності та можливого розвалу цієї «клаптикової» імперії. Тому в серпні 1914 р. було створено Військове пропагандистське агентство (War Propaganda Bureau), до складу якого увійшли журналісти, письменники та академіки, які мали певне уявлення про ситуацію в Центрально-Східній Європі (Kenneth J. K., 1976. P. 54).

У 1915 р. у своїй праці «Нація та війна» (Nationality and the War) чимало уваги Україні приділив один із найблисучіших британських інтелектуалів ХХ ст. Арнольд Тойнбі. Уперше про Україну він дізнався ще в 1909 р. під час навчання Оксфордському коледжі, коли познайомився

з «надокучливим й екзотичним першокурсником» Льюїсом Нем'єром (Toynbee A., 1967. P. 62). Той був добре обізнаний із темою Галичини, адже провів там своє дитинство й мав симпатію до місцевого українського населення, а в особі А. Тойнбі Л. Нем'єр знайшов вдячного слухача. Як пише у своїх спогадах сам А. Тойнбі, «Бернштейн (справжнє прізвище Л. Нем'єра. — А. М.) хотів говорити, а я хотів слухати. Бернштейн міг більше мені розказати, ніж я міг йому. Бернштейн своєчасно заповнював мою прогалину у картині світу» (Ibid. P. 64).

Поступово А. Тойнбі розширював свої знання про Україну і до 1915 р. уже міг поділитися думками з британською публікою на цю тему (Toynbee A., 1915. 522 р.). Спочатку він згадує Україну та українців у розділі про Польщу, де переповідає факти з її історії, вказуючи, що в XIV ст. поляки захопили території, які були «руськими за мовою, вірою та традиціями» [Russian by language, creed and tradition], однак ці руські території, своєю чергою, поділялися на білорусів [White Russians], які жили на північ від Прип'яті, і русинів, або малоросів [Ruthenes, or Little Russians], які жили від Карпат до середньої течії Дніпра (Ibid. P. 284). Поділи Польщі у XVIII ст. призвели до приєднання майже всіх колишніх земель Русі (за винятком Галичини) до складу Російської імперії. Нині поляки, на думку А. Тойнбі, мають відмовитися від своїх претензій на ці польські землі, а найкращим виходом для Польщі буде автономія у складі Російської імперії. Кордон між імперією та польською автономією має бути проведений за лінгвістичним принципом. «Виходячи з цього принципу, — зазначає А. Тойнбі, — це виключить зі складу Польщі не лише смугу сучасного Привіслянського краю, а також і більшу частину Галичини, населену малоросійським населенням. У той час як поляки відновлюють свою свободу, вони не можуть відмовляти сусіднім національностям в тому ж самому блазі» (Ibid. P. 285).

Детальний опис власне українців подано далі, коли мова заходить про опис росіян, а точніше «російської раси» [Russian race]. На думку автора, вона поділяється на дві великі групи: близько двох третин загальної популяції посідає великоросійська група (у рамцях якої він також виділяє північну, західну та східну підгрупи) й одну третину — малоросійська. «Малороси знаходяться на південь від них (великоросів. — А. М.), на довгій пограничній лінії [borderland] між лісом та степом, яка простирається від витоків Вісли та Дністра в Карпатах у східному та північно-східному напрямку, аж до верхньої течії Дону біля Воронежа» (Ibid. P. 310). А. Тойнбі вживає також термін «Україна», який перекладає як «пограниччя» [borderland] між лісом та степом. Ним він позначає «всі райони малоросійського

населення в межах сучасних кордонів Російської імперії», а саме Волинь, Поділля, Київщину, Полтавщину, Харківщину та південні райони Чернігівщини й Воронежчини (Ibid. P. 311, 315). Землі північного Причорномор'я та Донбасу, які автор називає Новоросією [the New Russia], до цього переліку не входять, адже там, на думку А. Тойнбі, великоросійський елемент значно переважає малоросійський. «Новоросія, таким чином, не має достатніх соціальних зв'язків з Малоросією і ніколи не змогла би бути поглинута нею» [could never be absorbed into it] (Ibid. P. 316). Однак не зовсім зрозуміло, на підставі чого автор дійшов таких висновків, адже, згідно з переписом населення Російської імперії від 1897 р., на територіях і північного Причорномор'я, і Донбасу більшість людей назвала рідною українську мову, що недвозначно засвідчувало їхню етнічну приналежність.

А. Тойнбі стверджував, що малороси мають сильну національну самосвідомість: «малоросіяни згадують той день, коли монголи ще не з'явилися, коли Дніпро, а не Волга, був священною річкою Русі [holy river of Russia], а Київ, який знаходиться посередині його течії, був її священним містом, місцем зустрічі централізованого уряду і світової релігії, яка прийшла з протилежних сторін, з Балтійського та Чорного морів» (Ibid, P. 310). Саме себе малороси вважають спадкоємцями державотворчої традиції Києва, цього золотого віку своєї історії. Після монгольського нашестя землі Малоросії були розділені між Литвою та Польщею, а згодом, внаслідок падіння Польщі, між Росією та Австрією. Однак Російська імперія так і не змогла повністю вирішити проблему «малоросійського націоналізму». На думку А. Тойнбі, це можна було б зробити лише за умови, «якби Москва проводила достатньо ліберальну політику стосовно Києва й визнала б його за рівного». У такому разі «малороси швидко б забули свою відмінність і пам'ятали лише б те, що вони і їхні великоросійські брати [brethren] всі були частиною однієї Православної церкви, і мешканцями Святої Русі [Holy Russia]» (Ibid. P. 311). Однак цього не сталося, бо правителі Російської імперії під впливом німецьких ідей почали проводити політику, спрямовану на уніфікацію всіх частин імперії. «Росія мала стати "великоросійською", а малоросійська гілка народу не була ані заспокоєна, ані асимільована, її просто ігнорували» (Ibid. P. 312). «Малоросійській» мові відмовили в офіційному статусі, тож усе діловодство велось російською, яка для місцевого населення була «майже іноземною» [almost a foreign tongue]. Як наслідок, український націоналізм, який не міг себе проявляти в Російській імперії, знайшов собі прихисток у австрійській Галичині (Ibid).

Автор декількома словами згадує становище «руського» [Ruthenian] населення в Галичині, яке, хоч і складає майже половину населення провін-

ції, утім, практично не має влади, адже вона сконцентрована в руках місцевих поляків-землевласників. «У вісімдесятих роках минулого століття австрійський уряд покинув місцевих русинів на милість польської меншини, коли він потребував підтримки поляків при голосуванні у віденському парламенті» (Ibid. P. 312). На певний час серед місцевих русинів запанувало «москалофільство» [Moskalophil party grew up], але згодом воно зійшло нанівець, і це, на думку А. Тойнбі, ще один показник бездарності політики Російської імперії щодо українців (Ibid).

Утім, попри утиски з боку поляків у Галичині, русини все одно мають там набагато більше можливостей для національного розвитку, ніж, наприклад, у Російській імперії чи в Угорщині. Це, зокрема, стосується і можливості вживання рідної мови у відносинах з місцевою з владою, а також навчання рідною мовою в школах. Автор стверджує, що, незважаючи на польське домінування, кількість україномовних середніх шкіл у Галичині поступово зростає, що аж ніяк не можна сказати про угорські провінції з українським населенням, не кажучи вже про Російську імперію (Ibid, P. 313). Тому до Галичини перебралося чимало малоросійських діячів, що виступають за створення незалежної держави, у якій були б об'єднані усі гілки «малоросійської раси» [Little Russian race] (Ibid, P. 314).

Однак наразі Галичина є окупованою Російською імперією, і вона, вважає А. Тойнбі, змушена буде проводити тут не менш ліберальну політику, ніж Австрія, що, своєю чергою, активізує українське питання [this will raise simultaneously the question of the Ukraine] (Ibid, P. 315). І хоча націоналісти вимагатимуть щонайменше автономії для усіх українських земель, на думку автора, є актори, які роблять ці вимоги майже нездійсненними, зокрема, якщо Малоросія не користатиметься виходом до Чорного моря, вона не матиме достатніх економічних передумов для самостійності. Якщо ж включити до складу малоросійської автономії новоросійські землі, це створить серйозні проблеми вже для існування Російської імперії, адже розпадеться центральне державне російське ядро, навколо якого гуртуються інші національності. Зрештою, щоб уникнути катастрофи розпаду Російської імперії, А. Тойнбі радить українцям «залишити свій партикуляризм і дозволити поглинути себе неподільному тілу "Святої Русі"» [abandon their particularism and allow themselves to be reabsorbed in the indivisible body of "Holy Russia"] (Ibid, P. 319). Царський уряд, своєю чергою, також має визнати свої помилки, засвідчити існування малоросійської мови, зробити її офіційною в тих регіонах, де вона є рідною, та навіть дозволити її вживання в центральних державних органах влади імперії нарівні з російською (Ibid).

Отже, бачимо, що один із провідних інтелектуалів Великої Британії ХХ ст. А. Тойнбі станом на 1915 р. мав доволі суперечливий погляд на українців. З одного боку, він не вважав їх повноцінною окремою нацією з правом на повну незалежність, а мав за частину значно більшої «російської раси». Однак А. Тойнбі був обізнаний з їхньою окремою від решти росіян історією, існуванням осібної мови і виступав проти її утисків.

У 1916 р. він навіть опублікував окрему статтю про українське питання (Тоупбеє А., 1916. 16 р.), у якій повторив і дещо розширив свої тези, висловлені у «Nationality and the War». У вступі А. Тойнбі зазначає: «Багато знехтуваних націй здобуло визнання протягом війни, але випадок українців є, напевно, найдивнішим з усіх. Тридцятимільйонна нація, і ми ніколи не чули її ім'я!» (Ibid. P. 3). Він вказує, що українців також називають «русинами» та «малоросами», однак останній термін вигаданий росіянами і не вживається самими українцями, які претендують на ім'я «руський» [he claims the Russian name for himself] (Ibid). Заінтригувавши таким чином читача, надалі А. Тойнбі намагається прояснити йому ситуацію, в основному повторюючи все висловлене у його праці рік тому — від історії Київської Русі і до сучасного становища українців. І якщо автор не впевнений, чи можна вважати українців Російської імперії абсолютно окремою від росіян нацією, то щодо «русинів» Австро-Угорщини у нього набагато менше сумнівів: «безсумнівно, що ці українці австрійського прикордоння в жодному сенсі не є росіянами, як в конкретних речах, так і у внутрішній лояльності [in inward allegiance]» (Ibid. P. 10). На його думку, українці Галичини є переконаними германофілами, які сподіваються на розпад Російської імперії та утворення на її рештках об'єднаної незалежної української держави, «що простягнеться до Києва та Одеси» під патронажем Центральних держав (Ibid).

Однак для А. Тойнбі, як для підданого Британської імперії, яка веде з Центральними державами війну, такий варіант розвитку подій є зовсім небажаним, тому надалі він намагається переконати читачів, що «таке утвердження їхньої індивідуальності не принесе користі передусім самим українцям», адже «Україна і решта Росії — географічно невіддільні, економічно взаємопов'язані, расово і культурно взаємозв'язані. Розділити їх неможливо, і буде неможливим, навіть якщо союзники зазнають нищівної поразки» (Ibid. P. 10–11). Тому британець пропонує відкинути радикалізм і шукати інші, більш компромісні варіанти розв'язання українського питання. «Росія повинна мати географічну єдність, а Україна — свої національні права», — заявляє автор. Для цього він пропонує передати східну Галичину Росії, таким чином забезпечивши єдність українських земель, а Росії радить припинити політику русифікації і забез-

печити українцям на їхніх об'єднаних землях ті права, які вони мали у складі Австрії. У підсумку це «виб'є тридцятимільйонну націю із її теперішньої орієнтації на Тевтонські сили», «сприятиме органічному розвитку нашого партнера Росії», «реалізує принцип свободи поневоленим націям, на якому закладений наш союз» (Ibid. P. 11–12). Однак А. Тойнбі допускає, що такий сценарій може й не спрацювати. У цьому разі «ми повинні ретельно розглянути це питання України в контексті прийдешнього облаштування Європи» [we shall do well, therefore, to ponder the question of the Ukraine, in view of the coming European settlement] (Ibid. P. 12).

Утім, протягом 1915–1916 рр. у Британії ширилося переконання про те, що український національний рух є переважно пронімецьким, а отже шкідливим і небезпечним для країн Антанти. Певну негативну роль тут відіграла також вищезгадана справа Дж. Кінга. Навіть симпатик України Л. Нем'єр у травні 1915 р. у донесенні до міністерства закордонних справ стверджував, що «в Америці ті, хто називають себе русинами, на мою думку, практично всі є прихильниками німецької сторони» (Saunders D., 1988. P. 59). Тому після деяких консультацій між міністерством закордонних справ, міністерством війни та Скотленд Ярдом у листопаді 1916 р. було видано указ про заборону проукраїнської літератури в Британії на тій підставі, що «українська агітація підтримується австрійським урядом для дискредитації Росії» (Ibid).

Отже, станом на кінець 1916 р. деякі провідні британські інтелектуали вже мали певне уявлення про Україну як щось відмінне від Росії чи Польщі. Вони розуміли, що ця нація є розділеною між двома ворогуючими між собою імперіями, чули про існування українського національного руху. Однак якщо вони доволі чітко усвідомлювали відмінність українців і поляків, а також українсько-польський етнічний кордон на заході, то стосовно відмінності українців та росіян британські експерти не мали чіткого переконання. Також вони не змогли ясно ідентифікувати етнічні кордони українців на сході. Зокрема, А. Тойнбі не включав до українського етнічного масиву землі Північного Причорномор'я та Донбасу. А враховуючи союзнитво Великої Британії з Російською імперією у війні, її українському населенню радили не розхитувати ситуацію зсередини і триматися у складі імперії. Російській владі, утім, також рекомендували піти на деякі незначні поступки щодо українців.

Ситуація почала потроху змінюватися лише з початком революції в Росії в 1917 р. У Британії не могли залишитися непоміченими політичні події в Україні, які призвели до створення Центральної Ради та появи двох Універсалів. Однак члени Тимчасового уряду, зокрема міністр за-

кордонних справ Микола Терещенко (українець за походженням), запевняли британських дипломатів, що українське питання має бути розв'язане лише після скликання Установчих зборів, а наразі українським національним рухом намагаються маніпулювати німці у своїх цілях. Британський дипломат та історик Бернард Перс, який на цей час перебував у складі британського посольства в Петрограді, цілком поділяв думку М. Терещенка і в серії своїх листів до міністерства закордонних справ запевняв, що українці внаслідок революції отримають автономію у складі всеросійської федерації і цього буде достатньо, аби їх задовольнити. Наразі ж переважна більшість українців виступала за «продовження війни в повному союзництві з Антантою до того моменту, поки не буде укладений мир на базі національних кордонів» (Ibid. P. 61).

Однак переговори Центральної Ради з Тимчасовим урядом засвідчили складність вирішення української проблеми, до того ж сам Тимчасовий уряд вступив у період перманентних криз. Тому в Британії почали серйозніше придивлятися до українського національного руху. Як-от, у серпні 1917 р. провідний британський експерт зі Східної Європи Роберт Сітон-Вотсон назвав «українську проблему» однією з п'яти найбільших, що лежали в основі Першої світової війни (Rubicon (Seton-Watson R. W., 1917. 432 p.). Іншими чотирма були для нього англо-німецьке протистояння, питання Ельзасу та Лотарингії, доля проток Босфору та Дарданелли, а також південнослов'янська проблема [Ibid. P. 365]. Тижнем пізніше його одноподумець Рекс Ліпер визнав, що «якою б не була причина, безсумнівно існує сильне почуття української національної ідентичності як в Східній Галічині та Північній Угорщині, так і в українських провінціях Росії» (Rurik (Leeper R., 1917. 175 p.). У цей час Р. Сітон-Вотсон та Р. Ліпер офіційно працювали на британський уряд, зокрема у вищезгаданому Військовому пропагандистському агентстві, однак свою позицію щодо України вони викладали як приватні особи у виданні «Нова Європа» [The New Europe], до того ж під псевдонімами "Rubicon" та "Rurik" відповідно.

Утім, поступово й офіційна позиція британського уряду зазнавала змін. Зокрема, в липні 1917 р. міністерство закордонних справ санкціонувало зняття заборони на видання проукраїнської літератури (Saunders D., 1988. P. 62). У жовтні 1917 р. уже згадуваний вище депутат парламенту Дж. Кінг порушив питання про ставлення британського уряду до проголошення незалежності України. І хоча представник уряду категорично відкинув таку можливість, стверджуючи, що «ми ніколи не приймали той нереальний принцип, згідно з яким нації самі повинні вирішувати питання свого суверенітету» (Ibid, P. 62), більшовицький переворот і проголошення автономії

Української народної республіки (УНР) змусили британців серйозно задуматися про майбутні перспективи українського питання. Їхньою головною ціллю в Східній Європі було, безумовно, зберегти російсько-німецький фронт, однак тепер потрібно було вирішити, хто краще слугуватиме цій цілі — українці чи більшовики.

Певний час британське міністерство закордонних справ уповні серйозно розглядало можливість офіційного визнання незалежності УНР. Британці навіть звернули увагу на В. Степанківського, якого раніше однозначно мали за німецького агента (Hoffman J. H. 1972. P. 194). Як-от, 27 грудня 1917 р. з ним зустрівся британський дипломат сер Дж. Клерк (sir George Clerk). Після зустрічі він дійшов висновку про те, що «його політика не розходиться з нашою», а отже, Українська республіка може стати частиною союзницького табору (Saunders D., 1988. P. 63). Інший високопосадовець, заступник міністра закордонних справ Лорд Роберт Сесіл, мав сумніви у тому, що новопостала українська держава проіснує тривалий час, а отже й заявляти про її підтримку було б недоречно, однак погоджувався, що «ситуація може змінитися» (Ibid).

Утім, таке важливе питання, як підтримка або ж навіть визнання нової держави потрібно було узгодити з союзниками французами. Адже, по-перше, саме їм 21 грудня 1917 р. було віддано право ухвалювати рішення щодо українських земель Російської імперії, а по-друге, британці побоювалися пронимецької орієнтації та внутрішньої нестабільності щойно утвореної української держави (Kosyk W., 1981. 214 p.). Зрештою українське керівництво, перебуваючи під військовим тиском більшовиків, пішло на укладення угоди про мир з Центральними державами. У Великій Британії це було сприйнято як однозначне підтвердження тези щодо пронимецької орієнтації українського національного руху й означало припинення будь-яких обговорень можливості визнання української держави (Saunders D., 1988. P. 63).

Таким чином, можна стверджувати, що образ України у Великій Британії протягом 1914–1918 рр. прозирав досить динамічно. Разом з тим він поступово трансформовався, був багатополярним і залежав від того, хто був джерелом поінформованості того чи того британського діяча, політика, інтелектуала. Чималу роль у його еволюції відіграли і зовнішньополітичні фактори. Союзництво Великої Британії з Росією не давало можливості цілком об'єктивно поглянути на становище українців у Російській імперії, адже це загрожувало внутрішній єдності союзника. Що ж до українців Австро-Угорщини, то тут таких перешкод не було, і британці змогли доволі об'єктивно показати й етнографічні межі розселення, і політично-економічне становище українців. І хоча британці рідко позирали на Україну як на окреме питан-

ня, швидше воно більше пов'язувалося з Росією, Німеччиною, Австро-Угорщиною чи Польщею, утім, так само його бачили й в Україні. Беручи до відому те, ще декілька років тому про Україну тут майже ніхто не чув, а також усю складність і невизначеність українського питання, можна стверджувати, що британські журналісти, експерти та державні діячі зробили вдалі спроби,

аби зрозуміти весь багатобічний зміст останнього. Наприкінці 1917 р. британська дипломатія навіть розглядала можливість офіційного визнання української державності, але укладення Берестейського мирного договору зміцнило переконання багатьох британців у нібито пронімецькому характері українського руху й призвело до затухання зацікавлення Україною на певний час.

ДЖЕРЕЛА

1. Головченко В.І., Солдатенко В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. К.: Парламентське вид-во, 2009. 448 с.
2. Жук А. Як ми їхали до Америки (уризок із споминів). *Сучасність*. 1964. № 5. С. 90–98.
3. Серета О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни. *Львів: місто — суспільство — культура*. Львів, 1999. Вип. 18. С. 39–48.
4. Сирота Р. Британські ліберали. Роберт Вільям Сігон-Вотсон і «нещаслива нація» (Дослідження з історії проукраїнського руху у Великій Британії в 1919–1939 роках). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 293–307.
5. Сирота Р. Українська справа у ВБ у 1914–1916 рр. *Українська Думка*. Лондон, 2006. 16–23 грудня. С. 3.
6. Рахманний Р. Українське питання в Англії 50 років тому. *Сучасність*. 1963. № 3. С. 17–20.
7. Borshak, E. (1931). Early Relations between England and Ukraine. *The Slavonic and East European Review* Vol. 10, № 28, 138–160.
8. Hoffman, J. H. V. Stepankovsky, Ukrainian Nationalist and German Agent. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 50, №. 121, 1972, 592–598.
9. Hrushevsky, M. (1914). Le probleme de l'Ukraine et son evolution historique. *La revue politique internationale*. Lausanne, 1914. Nr 11–12.
10. Hrushevsky, M. (1915) The Historical Evolution of the Ukrainian Problem. Translated with the kind permission of the Editor of «La Revue politique internationale» by G. Raffalovich. London.
11. Kenneth, J. K. (1976) Britain and the Origins of the New Europe. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
12. Kosyk, W. (1981) La Politique de la France a l'gard de l'Ukraine: Mars 1917 — Fevrier 1918 Paris.
13. Raffalovich, G. (1914). The Fate of Eastern Galicia. *The New Age*, 17 September, 481–489.
14. Raffalovich, G. (1915). The Ukraine and the Small Nations. *The New Age*, 14 January, 280–293.
15. Rubicon (Seton-Watson R. W.). (1917). The Ukraine Problem. *The New Europe*, 16 August, 129–138.
16. Rurik (Leeper R.) (1917). The Ukraine Problem since the Revolution. *The New Europe*, 23 August, 170–178.
17. Saunders, D. (1988) Britain and the Ukrainian Question (1912–1920). *The English Historical Review*, Vol. 103, № 406, 40–68.
18. Stepankovsky, V. (1914). The Russian Plot to Seize Galicia (Austrian Ruthenia). London: Henry James Hall.
19. Stepankovsky V. (1914). The Ruthenian Question. An expose. London: Henry James Hall.
20. Toynbee, A. (1967). Acquaintance. London: Oxford University Press.
21. Toynbee, A. (1916). British View of the Ukrainian Question, the Ukraine. A Problem of Nationality, New York: Ukrainian Federation of U.S.A., 1916.
22. Toynbee, A. (1915) Nationality & the War. London, Toronto: J. M. Dent & sons, ltd.

REFERENCES

1. Borshak, E. (1931). Early Relations between England and Ukraine. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 10, № 28, 138–160 [in English].
2. Holovchenko, V. I. & Soldatenko, V. F. (2009). *Ukrainske pytannia v roky Pershoi svitovoi viiny: monografiia*. K. : Parlamentske vyd-vo [in Ukrainian].
3. Hoffman, J. H. (1972). V. Stepankovsky, Ukrainian Nationalist and German Agent. *The Slavonic and East European Review*, 50, 121, 592–598 [in English].
4. Hrushevsky, M. (1914). Le probleme de l'Ukraine et son evolution historique. *La revue politique internationale*. Lausanne, 11–12 [in French].
5. Hrushevsky, M. (1915). The Historical Evolution of the Ukrainian Problem. Translated with the kind permission of the Editor of “La Revue politique internationale” by G. Raffalovich. London [in English].

6. Kenneth, J. K. (1976). *Britain and the Origins of the New Europe*. Cambridge & New York: Cambridge University Press [in English].
7. Kosyk, W. (1981). La Politique de la France a l'gard de l'Ukraine: Mars 1917-Fevrier 1918 Paris [in English].
8. Raffalovich, G. (1914). The Fate of Eastern Galicia. *The New Age*, 17 September, 481–489 [in English].
9. Raffalovich, G. (1915). The Ukraine and the Small Nations. *The New Age*, 14 January, 280–293 [in English].
10. Raxmannyj R. (1963). Ukrainske pytannia v Anhlii 50 rokiv tomu. *Suchasnist*, 3, 17–20 [in Ukrainian].
11. Rubicon (Seton-Watson R. W.). (1917). The Ukraine Problem. *The New Europe*, 16 August, 129–138 [in English].
12. Rurik (Leeper R.). (1917). The Ukraine Problem since the Revolution. *The New Europe*, 23 August, 170–178 [in English].
13. Saunders, D. (1988). Britain and the Ukrainian Question (1912–1920). *The English Historical Review*, 103, 406, 40–68 [in English].
14. Sereda, O. (1999). Anhliiski zviazky lvivskykh ukraintsiv naperedodni Pershoi svitovoyi viiny. *Lviv: misto — suspilstvo — kultura*, 8, 39–48 [in Ukrainian].
15. Stepankowsky, V. (1914). *The Russian Plot to Seize Galicia (Austrian Ruthenia)*. London: Henry James Hall [in English].
16. Stepankowsky V. (1914). *The Ruthenian Question. An expose*. London: Henry James Hall [in English].
17. Syrota, R. (2003). Brytanski liberaly Robert Viliam Siton-Votson i «neshchaslyva natsiia» (Doslidzhennia z istorii proukrainskoho rukhu u Velykii Brytanii v 1919–1939 rokakh). *Visnyk Lvivskogo universytetu, Seriia istorychna*, Vyp. 38, Lviv, pp. 293–307 [in Ukrainian].
18. Syrota, R. (2006). Ukrainska sprava i VB u 1914-1916 rr. *Ukrainska Dumka*, 16–23 hrudnia, p. 3 [in Ukrainian].
19. Toynbee, A. (1967). *Acquaintance*. London: Oxford University Press [in English].
20. Toynbee, A. (1916). *British View of the Ukrainian Question, the Ukraine. A problem of nationality*. New York: Ukrainian Federation of U.S.A [in English].
21. Toynbee, A. (1915). *Nationality & the War*. London, Toronto: J. M. Dent & sons, ltd. [in English].
22. Zhuk, A. (1964). Yak my yikhaly do Ameryky (uryvok iz spomyniv). *Suchasnist*, 5, 90–98 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 21.03.2020 р.